

BALOGH GERGŐ

Karinthy Frigyes és a nyelv háborúja

Irodalomtörténeti közhely, hogy Karinthy Frigyes 1910-es évekbeli publicisztikáját milyen erőteljesen határozza meg a háborúellenesség retorikája a világháború kitörését követően.¹ Nem meglepő így, hogy az ide sorolható szövegek közül szelektáló és azokat újrendező *Krisztus és Barabbás. Háború és béke* című kötet² recepciótörténete elsősorban a háborúellenes modalitás aktiválta politikai/morális szempontokat helyezte előtérbe a könyvvel kapcsolatban, azt az ezek melletti tanúságtételként olvasva.³ A kötet címével maga is rájátszik erre a lehetőségre, így a példázatos írás- és szerkesztésmód (itt uralkodóként felismerni vélt) formációi által megjelenített (politikai/morális) tanító célzatosság kiolvashatóságának bejelentése lehetővé válik. Ez a bejelentés implikációit tekintve aligha korlátozódhat a *Krisztus és Barabbás* olvashatóságára, hiszen a fenti kódok felőli olvasás kipróbált paradigmaként kínálja magát minden a szerző nyelvszemléletét tárgyaló munka számára.⁴ Amennyiben egy szöveg saját funkcióját valamilyenfajta tanítás átadásában, egy „végső jelölt” felmutatásában jelöli ki,⁵ olvasását – a matematikai információfogalom elgondolásához⁶ közel sodródva

¹ Vö. KARDOS László, *Karinthy Frigyes = Uő., Vázlatok, esszék, kritikák*, Szépirodalmi, Budapest, 1959, 103.; KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE Emil, *Karinthy = Uő., Eretnek esszék*, Magvető, Budapest, 1984, 375.; SCHÖPFLIN Aladár, *A magyar irodalom története a XX. században*, Szépirodalmi, Budapest, 1990, 367.; SZALAY Károly, *Karinthy Frigyes*, Gondolat, Budapest, 1961, 101.; ROBOTOS Imre, *Utazás egy koponya körül. Karinthy Frigyes pályaképe*, Dacia, Kolozsvár-Napoca, 1982, 65.; SZALAY Károly, „Elmondom hát mindenkinek”. *Karinthy Frigyes életéről és műveiről*, Kossuth, Budapest, 1987, 145.; FRÁTER Zoltán, *A Karinthy élet-mű*, Fekete Sas, Budapest, 1998, 62.; ZÍPERNOVSZKY Kornél, *Karinthy és a Nyugat*, Doktori disszertáció [kézirat], ELTE BTK, Budapest, 1996, 17.

² Első megjelenése: KARINTHY Frigyes, *Krisztus és Barabbás. Háború és béke*, Dick Manó, Budapest, 1918. Ennek a kiadásnak a borítóján – némiképp megtévesztő módon – a „Krisztus vagy Barabbás” felirat volt olvasható. Vö. FRÁTER, *I. m.*, 60. A Karinthy összegyűjtött munkáinak 5. darabjaként – még a szerző életében, 1928-ban – közreadott példányok már a *Krisztus vagy Barabbás* főcímet viselik.

³ Kosztolányi a kötetéről írott recenziójában elhatárolódott egy hasonló olvasat lehetőségétől. Vö. KOSZTOLÁNYI Dezső, *Karinthy Frigyes = Uő., Tükörfolyosó. Magyar írókról*, szerk. RÉZ Pál, Osiris, Budapest, 2004, 545. Kosztolányi mellett Dolinszky Miklós is másként közelít Karinthy-könyvében a kérdéshez: DOLINSZKY Miklós, *Szó szerint. A Karinthy-passió*, Magvető, Budapest, 2001, 106.

⁴ Vö. VERES András, „Rajongó tudomány, az a baj...” *A tudomány fogalmának és szerepének változatai Karinthy prózájában = Biráló álruhában. Tanulmányok Karinthy Frigyesről*, szerk. ANGYALOSI Gergely, Maecenas, Budapest, 1990, 104.; BECK András, *A gondolkodás történetében = Uő., Nincs megoldás, mert nincs probléma*, József Attila Kör – Pesti Szalon, Budapest, 1992, 12.; 14–15.

⁵ Paul Ricoeur a végső jelölt felmutatásában látja a parabola által feltárt tapasztalat lényegi mozzanatát. Paul RICOEUR, *Bibliai hermeneutika. A kinyilatkoztatás eszméjének hermeneutikai megalapozása*, ford. MÁRTONFFY Marcell, Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 1995, 57. A parabola a felvilágosodásban már egyértelműen a ráció által közvetíthető tudás retorikai alakzata. Vö. Theo ELM, *A parabola mint „hermeneutikai műfaj”*, ford. V. HORVÁTH Károly = *Narratívák 2. Történet és fikció*, szerk. THOMKA Beáta, Kijárat, Budapest, 1998, 105.

⁶ Vö. Claude E. SHANNON, *The Mathematical Theory of Communication* = Claude E. SHANNON – Warren WEAVER, *The Mathematical Theory of Communication*, The University of Illinois Press, Urbana, 1964, 34.

vagy annak mintájára – leginkább információtovábbításként értelmezi, és ezzel önnön nyelviségét elfeledve hozza létre az üzenet problémamentes, azaz a nyelv figurativitásától nem veszélyeztetett létrehozhatóságának, továbbíthatóságának és perceptuálhatóságának illúzióját. Ez az illúzió azzal kecsegtet, hogy a szöveg – természetesen a megfelelő kezekbe kerülve – maradéktalanul áttetszővé válhat, láthatóvá téve ezzel az általa és benne hordozott gondolatot mint rögzített igazságértékű információt.

Kérdésesnek tartom azonban, hogy a *Krisztus és Barabbás* nyelviséggel fenntartott viszonya ennyire egyszerűen, bizonyos széttartástól és ellentmondásoktól mentesen leírható lenne. Ahogy arra már Fráter Zoltán felhívta a figyelmet, a kötet egy jól kitapintható, és számos írást magában foglaló halmazában a megértés maga problematizálódik,⁷ így – teszem hozzá – az annak ellene ható erők és az ezek konfrontációi nyomában járó közlési kudarcok szintén meghatározónak bizonyulnak. Valóban fontos a politikai és morális, egyszersmind pedagógiai nyereségeket szem előtt tartó megközelítés, sőt többek között például a sajtót középpontba állító és a nyilvánosság megváltozott szerkezetével számot vető írások értéséhez elengedhetetlen felmérni, mit prezentál a szöveg az újságírás (komplex) feladataként, másfelől azonban megkezdhetetlen tény, hogy a *Krisztus és Barabbás*ban a megértésnek a háború kontextusában való kérdésessé válása rendre nyelvi természetű jelenségként tűnik fel. Karinthy könyvében a háború olyan helyzetet teremt, amely nemcsak az egyén és az állam, de általában az én és a másik közti nyelvi viszonyba is törést ékel, ez a (retorikaiként felismert) teljesítmény pedig talán önmagában is felelőssé tehető a háborús vérontásért, de legalábbis elmondható, hogy a kötetben szükségszerűen a halál szolgálatába álló erőszakot elemi szinten – a nyelv dimenziójában – idézi elő és tartja fenn.⁸ Nem függetleníthetők természetesen ettől a tudományos-technikai eredmények hadászati célokra történő felhasználásának tagadhatatlanul kontraproduktív megnyilvánulásai sem,⁹ hiszen Karinthy a technikának egész pályája során kiemelt figyelmet szentelt. Kérdés itt, hogy miként hozható összefüggésbe a nyelv figuratív erejéből táplálkozó erőszak performatívuma az azt elszenvető testekkel és nyelvhasználati módokkal, valamint milyen lehetőségek maradnak fenn a megértés számára a *Krisztus és Barabbás* tanúsága szerint.

Természetesen hozzá kell ehhez azt tenni, hogy Shannon nem a nyelvi kommunikáció leírását végezte el, hanem egy telefontársaság (az AT&T) megbízásából állította fel elméletét. Mindazonáltal elmondható, hogy az „információ matematikai mércéje Shanonnál kizárólag abból a célból jött létre, hogy leválassza az üzenetet a minden kód által szükségszerűen implikált ismétlések tömegéről, és mérhetővé tegye annak újdonságát, azaz valószínűségét.” Friedrich KITTLER, *Optikai médiumok*, ford. KELEMEN Pál, Magyar Műhely – Ráció, Budapest, 2005, 40.

⁷ Vö. FRÁTER, *I. m.*, 62.

⁸ A háborús irodalom távlatában itt fontos megjegyezni, hogy amíg például Gárdonyi háborús kisregényeiben „a halál megjelenése elsősorban nem egzisztenciális vagy metafizikai tapasztalattá, hanem nyelvi tényezővé változott” (PATAKI Viktor, *A háború narratívája. Gárdonyi Géza: „Háborús kisregények”*, Tiszatáj 2014/7., 86.), addig a nyelvi erőszak éppen a halált létesítő performatív ereje okán bizonyul Karinthy háborús publicisztikájában központi szervezőelvnek.

⁹ Vö. PÁLA Károly, *Író és enciklopédista. Eszmetörténeti és műfajelméleti kérdések Karinthy Frigyes publicisztikájában és novellisztikájában*, Kandidátusi értekezés [kézirat], ELTE BTK, Budapest, 1988, 4.

„Mi” (és ők)

A nyelvi esemény elhalasztása

Miután 1916-ban Karinthy közreadja a *Gulliver ötödik útja* alcímmel ellátott *Utazás Faremidóba* című regényét, a *Krisztus és Barabbás*ban is feltűnik Swift művének (ezúttal csupán néhány oldalnyi) továbbírása, *Gulliver utazásaiból* címmel.¹⁰ Középpontjában az Abakadabra országában élő bennszülöttekről („felicák”) szerzett ismeretek leírása, főként pedig egy bizonyos törvénykönyv áll. A szövegben Gulliverként tulajdonképpen nem azonosított elbeszélői hang a mentegetőzés retorikájának formuláit mobilizálva előre siet leszögezni, miért is tart elbeszélésre érdemesnek a felicák könyvében foglaltak közül egy igencsak speciális tartalmú törvényt: „Példátlan szigora és hülyesége teszi említésreméltóvá.”¹¹ Talán nem árthat megjegyezni, hogy a *hülyesége* szónál érzékelhetően megbicsaklik a gulliveri beszédmód szimulációja. Ez azért fontos, mert ez a törés éppen e beszédnek az önleplező gesztusaként olvasható, s így a *Gulliver utazásaiból* című szövegbe bevezetett differencia felfedésével a narrátori hang kettős mivoltáról, osztozottságáról referál. A beszédmód műviségére és gépszerű működtethetőségére ezúton terelt figyelem folyamatosan aláássa a szöveg értékindexek elhelyezésével és egyúttal ítéllettételező gesztusokkal élő elbeszélői szolamát, szükségszerűen megfosztva ezzel azt autoritásától. Ugyan a szöveg ironikus modalitásának érzékelhetősége ehhez a stílusterészhez köthető, az ironia a *Gulliver utazásaiból* című szövegben már a kezdetektől uralni látszik a narratívát.¹² Ez különösen Gulliver – mondjuk úgy – kérdéses kulturális ítéleteinek igazolhatósága kapcsán, az azok elfogadásától ódzkodó olvasói tapasztalatban érhető tetten, noha azt is érdemes leszögezni, hogy az ironia ezúttal az ítéletet és nem pedig a (törvényt mint) tény – amely megkülönböztetéssel jelen szöveg esetében számolni kell – helyezi ismeretelméleti megbízhatatlansága okán hatályon kívül. Vagyis hiába lehetnek kétségeink Gulliver anglofil állításaival kapcsolatban, semmi okunk nincs kételkedni az érdekességként elének tárt törvény tartalmának hitelességében.

A törvényben foglaltakra vonatkozó szakaszt a *Krisztus és Barabbás* egészének olvashatóságára kiható konzekvenciái, valamint a kötetben ható nyelvszemlélet megközelíthetőségében játszott rendkívüli szerepe miatt kiváltképp tanulságosnak bizonyulhat:

E törvény a kimondott és leírott szóra vonatkozó rendeletekkel foglalkozik, tehát olyanféle koncepció, mint nálunk a sajtó- és szólásszabadságról szóló törvény.

E törvény szerint ugyanis halálbüntetéssel sujtandó rangra és állásra való minden tekintet nélkül az olyan államférfi, aki valóságos dolgokról és állapotokról beszélve,

¹⁰ A szöveg felütésében „Tizedik fejezet”-ként jelenti be magát, és ezzel egyfelől intertextuális viszonyt létesít az 1916-ban megjelent, 8 fejezetből álló kötettel, másfelől, amennyiben virtuálisan egy újabb fejezetsor mondásába illeszkedik, az előzményeiről és esetleges folytatásáról való tudás hiányában töredékként olvasható.

¹¹ KARINTHY Frigyes, *Gulliver utazásaiból* = Uő., *Krisztus és Barabbás*, 125.

¹² Az ironia érzékelése és megragadhatósága körüli bizonytalanságot jól artikulálja Kardos László, Karinthy színtén a *Krisztus és Barabbás*ban szereplő *A nyugodt és megfontolt ember* című szövegével kapcsolatban. Vö. KARDOS, I. m., 100.

vagy írva, képekben fejezi ki magát, vagy hasonlatokkal magyaráz meg valamely közérdekű kérdést, vagy követendő eljárást. A törvény indoklása kifejti, hogy Felicia egyetlen háborúját és a vele járó nagy vérontást egy akkori államférfinak az a hasonlata okozta, amely szerint a háború olyan, mint egy tisztító zivatar és hogy mindnyájunk lelkében ég a vágó. A törvény szerint azóta államférfiúnak halálbüntetés terhe alatt tilos átvitt értelmű szavakat használni: csak számokban és konkrét főnevekből alkotott tömondatokban szabad kifejeznie magát.¹³

Legelőször is feltűnő, milyen nagy hangsúly helyeződik az idézett részletben annak biztosítására, hogy a szó hangzó és írott alakja közötti átmenet zavartalan legyen. A törvény első jelentősebb kitétele a szó performanciájának érvényesülését, annak mikéntjét nem hordozó közege szerint, hanem univerzális módon, pusztán kimondásának vagy leírásának története alapján tételezi. Ennek megfelelően, mivel a felicák törvényében az írás és a beszéd közti mediális megkülönböztetés fel sem merül, a szó előlépése nem nélkülözheti a prezencia bizonyos effektusait, amelyek a szerzői autoritás tekintélyét (és felelősségét) kölcsönzik az írott megnyilvánulásnak is. Kulcsfontosságúnak látom kiemelni azt, hogy ugyan a nyelvi közlés elgondolásában itt nem működő mediális megkülönböztetés mint hiány bizonyos értelemben valóban az üzenet továbbításában kimerülő funkciót rendel a hivatali ügyekben ideálisként tételezett, számokból és konkrét főnevekből felépülő nyelvhez – egyfajta kibernetikai-kommunikációelméleti megfontolások alapján értett feltétlen átjárhatóságot –, ez azonban alapvetően az interpretált törvénynek azon aspektusán alapszik, amely szerint ez a nyelv tűnik egyedülként alkalmasnak arra, hogy korlátok közé szorítsa, sőt eredendően megfékezze a képekként (trópusokként) és hasonlatokként – vagyis sokkal inkább figurális működésként, mintsem pusztán ornamentumként, érvelési és meggyőzősi technikaként – jelentkező retorikát. Még ha nyilvánvaló is az, hogy a matematikai kódfogalom maga sem függetleníthető a nyelvtől mint a működését egyáltalán lehetővé tevő rendszertől,¹⁴ a konkrét főnevek konnotációja által előhívott érzéki-fenomenális referencialitással, vagyis a világ anyagi jelenségeire történő utalással (mint reprezentációval) összejátszva az elvont (matematikai) és konkrét (nyelvi) dichotómiája a törvény intenciója szerint képesnek mutatkozik a mennyiségi és a minőségi ellenőrizhetőség eszméje alá rendelni az így kijelölt ideális nyelvet.

Az ezt a nyelvet „megszólaltató” beszélő közölte információ – és ezáltal a beszélő maga is – az állítás ellenőrizhetősége által nyer hitelt. A törvény által előírt normáknak megfelelő minden közlésre ráíródik az „én láttam/érintettem/tapasztaltam, te is láthatod stb.” vagy az „én megszámláltam, te is ellenőrizheted” indexe – valamint az államférfi esetében a személytől, a tulajdonévtől elválaszthatatlan módon érvényesülő hatalmi reprezentáción¹⁵ felül (amely minden ilyen közlésbe szükségszerűen aláírás

¹³ KARINTHY, *Gulliver utazásaiból*, 125–126.

¹⁴ Vö. HALÁSZ Hajnalka, *Nyelvi differencia megkülönböztetés és esemény között. Jakobson, Luhmann, Humboldt, Gadamer, Heidegger, Ráció*, Budapest, 2015, 36.

¹⁵ A szó itt hasonló viszonyba kerül mondójával vagy írójával, mint amelyet Gadamer az *Igazság és módszerben* a kép létrangjának tárgyalása során, az uralkodó megmutatkozása kapcsán kifejtett. Akárcsak

is vés) –, az ellenjegyzés felkínált és egyszersmind kötelező volta.¹⁶ Az államférfi beszédének hitellel idézhetőnek kell lennie, ezért személyesen vállal felelősséget.¹⁷ Az itt megjelenő ideális nyelv a saját funkciójaként tételezett reprezentációt társadalmi ellenőrizhetőségének tekintetében kognitív (mennyiségi/matematikai/elvont) és fiziológiai (minőségi/nyelvi/érzéki) *a priori*kra, általános antropológiai kontrollinstanciákra alapozva mutatja fel. Egy ilyesfajta felmutatás tartalom és forma, anyagi és szellemi, érzéki és gondolati – nagy fogalomtörténeti múltra visszatekintő – hülo-morfikus (gör. *hülé* [anyag] és *morfé* [forma] egysége) fogalmaival operál, és mivel a fiziológiáit már mindig is (ellenőrzött és) értelmileg megmértetett reprezentációként tárja elének a közlésben (elméletileg az érzéki nyelvi közölhetőségét problémamentesként ígérve és valósítva meg), a ráció nyelv feletti uralmát is bejelenti. Mi többet várhatnánk egy ideális nyelvtől?

Mint fentebb már szóba került, erre a naivnak vagy kratülistának aligha nevezhető,¹⁸ sokkal inkább defenzív koncepcióra elsősorban azért van szükség, mert csakis általa tartható kordában a nyelv fenyegető retorikai potenciálja. A felicák ideális nyelvtől való eltérés elsősorban karakretikus műveletként, visszaélés-ként (lat. *abusio*) azonosítható. Benne a tárgy (fa [mint növény]) és a reprezentáns (*representamen*) (*f* és *a* betűkből felépülő fonikus vagy grafikus sor) folytonossága megbomlik,¹⁹ és ezért az ideális nyelv ellenőrizhetősége által biztosított megszólalói hitel vagy éppen a tanúságtétel gesztusa maga lesz az, amivel a közlő visszaél a retorika szóhoz engedésén keresztül. A figurális működésnek kiszolgáltatott jelölés már nem vethető alá a fentebb szóba hozott kognitív és fiziológiai kontrollinstanciák ellenőrző hatalmának, hiszen Paul de Man nevezetes példáját idézve, az asztal lába („the legs of a table”), esetleg a hegy arca vagy gerince („the faces or the backs of mountains”)²⁰ már mindenkor a prosopopeiában foglalt

az uralkodó, Karinthy államférfija is szóban reprezentálja személyét, „mert reprezentálnia kell”. Az államférfi hitele szavában áll, amennyiben „[a]kinek a léte ennyire tartalmazza a megmutatkozást, az már nem a saját magáé.” Személye tehát sokkal inkább a reprezentáció eseményszerűségében, a szó által látott, mint identikus önmegnyilatkozás eredménye. Hans-Georg GADAMER, *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*, ford. BONYHAI Gábor, Gondolat, Budapest, 1984, 111.

¹⁶ Vö. ANGYALOSI Gergely, *A név és az aláírás problematikája Jacques Derrida műveiben = Derrida Marx-szelleme*, szerk. KARIKÓ Sándor, Gondolat – Szegedi Lukács Kör, Budapest–Szeged, 1997, 18.

¹⁷ A *Krisztus és Barabbásról* szólva Fráter Zoltán szintén kiemeli a felelősség kérdésének fontosságát Karinthy ezen szövegeiben. FRÁTER, I. m., 60.

¹⁸ A matematikai jelek és konkrét főnevek rendszere hiába biztosítja itt a jelölés episztemológiailag megbízható voltát, ezek a jelek éppen annyira önkényesek, miként a mögöttük hagyottnak vélt – figurálitással terhelt – természetes nyelvi rendszer részei.

¹⁹ Vö. Charles Sanders PEIRCE, *Collected Papers*, II., *Element of Logic*, szerk. Charles HARTSHORNE – Paul WEISS, Thoemmes Press, Bristol, 1998, 135. „The Sign can only represent the Object and tell about it. It cannot furnish acquaintance with or recognition of the Object; for that is what is meant in this volume by the Object of a Sign; namely, that with which is presupposes an acquaintance in order to convey some further information concerning it.” *Uo.*, 137. Hangsúlyozni kell, hogy ez nem feleltethető meg a jelölt és a jelölő Saussure által leírt kapcsolatával, mivel amíg Peirce-nél a (jel)tárgy fogalma a nyelvhez képest akár külsődleges pozícióban is megragadható, Saussure jelöltje mindig fogalom, amely a szó hangképéhez (jelölő) társul. Vö. Ferninand DE SAUSSURE, *Bevezetés az általános nyelvészetbe*, ford. B. LŐRINCZY Éva, Corvina, Budapest, 1997, 91.

²⁰ Paul DE MAN, *Hypogram and Inscription = Uő.*, *The Resistance to Theory*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 2002⁶, 49.

katakrézis és antropomorfizmus összjátékából táplálkozó hallucinációkként állnak előttünk, válnak olvashatóvá.²¹ Az eddig tárgyalt ideális nyelvvel összemérve a nyelvi figurativitásnak ez a hallucinatórikus mozzanata még élesebben exponálható, hiszen példának okáért a „hegy gerince” szintagma birtokviszonya olyasmit rendel a hegyhez, ami a *Gulliver utazásaiból* felicáinak kibernetikai színezetű szószerintiségében csakis a gerinces élőlények sajátja lehet. Az efféle retorikai túlkapások elkerüléséhez – ezúttal jóindulatúan félretéve az ideális nyelv működtethetőségét érintő aggályokat – feltételezhető, hogy a „bennszülötteknek” elég csupán (a fiatal Wittgensteint parafrázálva) azt az axiómát elfogadnia, hogy amiről nem lehet a törvényük megkövetelte szószerintiségben beszélni, arról hallgatni kell.²²

Azonban – mind a fenti, mind az itt következő rövid szövegrészből – arról is értesülhetünk, hogy a nyelv ezen oltalmat és békét nyújtó problémamentessége történeti formáció. Nem illeszthető semmilyen nyelvi alakulás- vagy fejlődéstörténet narratívájába sem, mert nem egy valamely korban előállt állapot befagyasztásából származik, hanem tudatos szabályozás eredménye:

Talán el se hiszik nekem hazám nagytudású férfiai, hogy ennek a szegény kis nemzetnek még történelme sincsen [...]. A felicák hagyományai szerint a nemzetnek ezt a balsorsát, hogy még tisztességes háborújuk sem volt, egy szerencsétlen törvénykönyvnek kell tulajdonítani, amit ötszáz év előtt, a nagy háborúban alkotott Sapilus, az akkori uralkodó, s mely azóta is érvényben maradt.²³

A *Gulliver utazásaiból* nem az ideális nyelv utópisztikus gondolata okán, hanem azért bizonyul megkülönböztetett fontosságú szövegnek, mert benne a – szerzőtől valóban nem különösebben váratlan – nyelvi utópia békét szavatoló voltával szemben nagyon is komolyan vett retoricitás a háborúval, azaz a történelmet alkotó fenoménnel áll szoros kapcsolatban. Erre a törvény indoklása maga is felhívja a figyelmet. A felicáknak azért nincs történelme, mert a nyelv figurális működésének ellehetetlenítésével a háború intézményét is felszámolták. Belátható, hogy ebben a rendszerben ez az eseményként érthető történésnek a folytonos elhalasztását is jelenti. Ezért a talán legsürgetőbb – és jelen gondolatmenet szempontjából kardinális – kérdés az lesz, hogy a nyelv retorikai dimenziójának latens működése miként érhető tetten a háború itt előálló fogalmi szerkezetében, hogyan gondolható el a performativitásnak a retorikaival és a konstatívvá létesített viszonya, érintkezése Karinthy szövege alapján.

De még ennél is furcsább és nevetségesebb a törvénynek egy kiegészítő szakasza, mely szerint kötéláltali halállal büntetendő minden olyan leírt vagy kimondott mondat szerzője, amelyben a többszám első személyének névmása átvitt érte-

²¹ Vö. Bettine MENKE, *Ki beszél? A beszélő arc alakzata a retorika történetében*, ford. TÖRÖK Ervin = *Figurák*, szerk. FÜZI Izabella – ODORICS Ferenc, Gondolat–Pompeji, Budapest–Szeged, 2004, 96.; 100–101.; 104.; 112.

²² Vö. Ludwig WITTEGENSTEIN, *Logikai-filozófiai értekezés*, ford. MÁRKUS György, Atlantisz, Budapest, 2004, 103.

²³ KARINTHY, *Gulliver utazásaiból*, 125.

lemben használtatik és nem jelenti szigorúan és szószertint azt, hogy az állítmányban jelzett cselekvés a „mi” szócskában inkluzíve foglalt „én”-re is szószertint vonatkozik. Például, ha valaki, akár magánember akár államférfi így fejezi ki magát: „mi szívesen vérzünk”, a nélkül, hogy míg ez kimondja, tényleg vérezne; vagy „mi utolsó csepp vérünkig hajlandók vagyunk”, a nélkül, hogy a saját csepp vérét felmutatná; vagy „mi inkább minden szenvedést és kimondhatatlan nyomorúságot elviselünk”, a nélkül, hogy az illetőnek a karja, vagy a szeme, vagy a lába, vagy a fél tüdeje hiányoznék, vagy „mi nem félünk az ördögtől se”, a nélkül, hogy az illető azonnal be nem bizonyítaná, hogy ő tényleg nem fél.²⁴

Míg a törvény fő cikkelye csupán az államférfiakat érinti kellemetlenül, a kiegészítő szakasz kiterjeszti a rendelkezés hatókörét az ország minden lakosára („akár magánember akár államférfi”). Változás továbbá, hogy a halálbüntetés tág megvalósíthatósági köre a kiegészítésben már kötél általi halálként meghatározott, ez pedig, ha lehet, még tovább mélyíti a törvény brutális iróniájának szenttelenségét. A törvény első felével szemben – amely a figurativitásban hordozottként (hasonlatok és képek) nevezte meg az elkerülendő nyelvi viselkedésmintákat – ez a kiegészítés a névmás grammatikai kategóriája köré szerveződve írja körül a bevezetett megkötést. A kiegészítésben megjelenő *mi* már eleve magában foglalja („inkluzíve”) az *én* kategóriáját, azonban szükségszerűen kitermeli az *én* másiktól (egy *te*-től vagy *ő*-től) való megkülönböztetését is, méghozzá az attól a másiktól való elkülönbözödést, amelynek vagy akinek léte a *mi* szerkezetében elkerülhetetlenül magának az *én*nek válik konstitutív mozzanatává. Reinhart Koselleck az aszimmetrikus ellenfogalmak genealógiájának szentelt munkájában a *mi* politikai kategóriaként értett közösségének cselekvési feltételeként nevezi meg (a *ti* vagy) az *ők* létrehozását, amely „elhatárolást és kizárást jelez”.²⁵ Vagyis a fenti törvény kiegészítésében szereplő példák beszédaktusként („ha valaki, akár magánember akár államférfi így fejezi ki magát: »mi szívesen vérzünk»” stb.) a névmások rendszerén belül mind teljes grammatikai paradigmatort létesítenek, méghozzá azt akként szervezve, hogy végső soron – elég csupán a példák erőszakos jellegét vagy agitációs modalitását számba venni, a barát és ellenség közti megkülönböztetésekor nem habozva – egy ellenségképet hozzanak létre (éppen ebben rejlik fenyegető voltuk), amelyhez képest az *én* és *mi* közötti viszonyok, amelyeknek az ideális nyelv fenti elgondolása szerint minden körülmények között ellenőrizhetőnek kellene lenniük, elhalványulhatnak. Ugyanis mivel az *én*nek a törvény előbbieken elemzett intenciója szerint csakis ellenőrizhető kijelentéseket szabad tennie, az ellenségkép konstruálása elfedi azt a törést, amely az *én* és *mi* között a beszédaktusban létrejön annak során, hogy a beszélő már nem saját kijelentése, hanem a másiktól való elkülönbözés révén tart igényt identitása létrehozására, és ezzel kijelentéseit áthelyezve azoknak a *mi* pozíciójából való megszólalás rangját kölcsönzi.²⁶ Ennek feltétele a másik

²⁴ Uo., 125–126.

²⁵ Reinhart KOSELLECK, *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*, ford. SZABÓ Márton, Józsefvég Műhely, Budapest, 1997, 6.

²⁶ „Az ellenség ugyanis konstitutív módon (bár mint valamiféle konstitutív »kívül«) éppen a határképzés vagy formateremtés instanciájaként járul hozzá minden politikai (állami) identitás felépüléséhez.”

ellenséggé tétele, hiszen a másikkal egy asszociatív mezőbe helyezett fogalmak (vézés, félelem, nyomorúság stb.) mind a másikkal való konfrontálódás következtében válnak elgondolhatóvá. A *mi* ily módon létrehozott cselekvési ereje már alkalmas arra, hogy a demagóg *ént* saját helyzetének sikerült elfedése miatt ne kötelezze a (személyes) kijelentés hitelét érintő dilemmák nyomában járó felelősség.

A *mi* névmás a törvény kiegészítésében szereplő példák szerint tehát már mindig is a nyelvi visszaélések lehetséges terepeként tűnik fel. A visszaélés szerkezete itt azon alapszik, hogy az *én* akarata a *mi* szintjére helyezve az *ők* azonosításával potenciális *ökként* nevezi meg az(oka)t az *ő(ket)t*, aki(k) nem azonosul(nak) a *miként* értett *összesség* (valójában az *én*) akaratával. Ezzel a társadalmi csoportként értett *mi*hez hasonlóan, amelyhez egy külső ellenség (*ők*) társul, az *én*nel szemben is konstruálódik a csoporton belüli másik, aki inkább az *ökhöz*, mintsem az *én*hez lesz hasonló, ezzel pedig egy belső ellenség képét vetíti előre. Az így létrejövő hierarchikus rend egy latens megkülönböztetés (*te/ő* és *ti/ők*), valamint egy politikailag meglehetősen terhelt elentét (*én*↔*te/ő* és *mi*↔*ti/ők*) operativitásán alapul. A megkülönböztetések és ellentétek rendszere egy merőben erőszakos, kiszámíthatatlan és súlyos következményekkel járó visszaélésekre alkalmas műveleti térként nyílik fel. A kiegészítés azonban nemcsak kiterjeszti a törvény érvényességi körét, de ezt az implicit dilemmát is orvosolni kívánja. A közlő saját testét viszi színre (vagy talán inkább vásárra) a kijelentésben. Bárki, aki a felicák világában megkísérelné az előbbi visszaélést, kénytelen alávetni testét a kijelentésében foglalt értelemnek, így a vér ontásáért vért kell áldoznia, és a másik haláláért a saját életét kell felkínálnia cserébe. A törvény kiegészítése a közlésbe tehát hasonló – a hitelességet, számon kérhetőséget, idézhetőséget illető – ellenőrzési szintet épít, mint amilyennel korábban találkozhattunk, azzal az eltéréssel, hogy ez a színrevitel teatralizált módon jeleníti meg a közlő testét, amely a nyelv performatív dimenziójának szabályozó ereje alá rendelődik. A diskurzusnak ez a rendje a korábban tárgyalt ideális nyelv referenciális működésmódjához közeledve a testet teszi meg a referencialitás terévé, méghozzá a mondott szó rá való visszahatása által. Persze a diskurzus efféle rendjének tiszteletben tartása nem teszi lehetővé a névmások közti gépszerűen előálló differencia önkényes, hatalmi célra történő felhasználását, így a *mi* és *ők* közti viszony sem szükségszerűen tematizálódik a barát–ellenség abszolúttá emelt dichotómiája mentén, aminek többek között az a következménye, hogy a háború mint a történelmet alkotó fenomén és ezáltal az eseményt létesítő történés nem tud egykönnyen konstituálódni. A bizonyítékként megmutatkozó test már elegendő hitelt kölcsönöz mindenfajta megszólalásnak. Érdekes módon a szöveg tanúsága szerint, mivel Abrakadabra országában már ötszáz éve béke van, valószínű, hogy a test teatralizálása és az így értett nyelvi performativitás elszenvedése túl nagy árnak bizonyult ahhoz, hogy bárki is feladatának érezze a háborús propaganda terjesztését vagy bárminemű agitációt. Ha pedig mégis megkísérelt ilyet valaki, a törvényt betartató hatalom nem hunyt szemet afelett, hogy azt a saját testén, testéből bemutatott

KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *A gondolkodás háborúi. Töredékek az erőszakos diskurzusok 20. századi történetéből*, Ráció, Budapest, 2014, 83.

áldozatot nélkülözve vitte véghez, és ezért minden bizonnyal a törvény halálbüntetésének elnémító záradéka lépett érvénybe.

Az egyetlen háború kultúraalapító eseménnyé válik, amennyiben a felicák valóban azért nevezhetik magukat szerencsés (lat. *felicitas* ~ jó szerencse, siker, boldogulás) népek („a felicák, vagyis magukat szerencséseknek nevező bennszülöttek”),²⁷ mert a törvény következetessége és bölcsessége révén szavatolni tudta – bármennyire törekeny legyen is ez a konstrukció – az esemény permanens elhalasztását.²⁸ A törvény szövege ugyan maga olyan jelhasználati formákat létesít, amelyek – éppen mivel a törvény létesíti őket, legyen szó akár a kognitív-fiziológiai dimenzió, akár a performativitás ellenőrző elvének érvényre juttatásáról – konvencionálisak és ezért távolról sem kratülisták, azonban felmerül a gyanú, hogy az ideális nyelv és a nyelvi cselekvés békét fenntartó mezeje nem egy nagyon is kratülista elgondoláson alapszik-e. Sapilus, a törvény megalkotója a határtalan bölcsesség megtestesítőjeként (lat. *sapientia* ~ bölcsesség, okosság, belátás) válhatott a nyelvi problémaként azonosított retorikai működés izolálójává és megfektezőjévé, vagyis a bölcsesség maga jutott diskurzusalapítóként érvényre a nyelvben. Felismerve, hogy „a háború olyan, mint egy tisztító zivatar” és a „mindnyájunk lelkében ég a vágy” típusú mondatok a nyelv uralhatatlan retorikai potenciáljából táplálkozva vezetnek a háborúhoz – mivel bennük a nyelvi esemény erőszakként, feltörésként jelentkezik a konstatív és performatív közötti átmenetben²⁹ –, képesnek tűnt ezen mozgás megfektezésére. Viszont legalább ilyen jelentős az, hogy a felismerés a háború, az erőszak és a retorika viszonyának helyes olvasásán alapszik, valamint az, hogy ezek szerint a háborúból megszülető bölcsesség kratülista világrendje retorikai effektus, de legalábbis csakis a retorikai másikként jelenhet meg. Ezért nem állítható, hogy a szó szerintinek a retorikaihoz fűződő viszonya itt problémátlanul, intakt egységek teoretikus mobilizálásával artikulálható lenne. Továbbá az sem, hogy Karinthy kötetének nyelvelméleti önprezentációja valamely működés-módnak (eszközjellegű nyelvhasználat) maradéktalanul megfeleltethető. Még ha nyilvánvaló is, hogy a szövegek, mondjuk úgy, nem éppen háborúpártiak, a kötet nyelvhez való viszonya jóval összetettebb a szószerintiség egyedülként üdvözítő voltának hangoztatásánál.

Az előbbiekben elemzett írás – a kötet többi szövegéhez és általában Karinthy életművének számos darabjához hasonlóan – előzékenyen tételez bizonyos emberi fogékonyságot a racionalitás és az igazságosság iránt, de azokat a nyelv retorikai működésének függvényében határozza meg, és így hozza létre szó szerinti és figurális differenciáját, amely megkülönböztetés itt prezentált értelmében az előbbi békéhez, az utóbbi pedig szükségszerűen háborúhoz vezet (a kötet teljes címe: *Krisztus és Barabbás. Háború és béke*). Azonban nem szabad elfelejteni, hogy Karinthy publicisztikájában (és regényei-

²⁷ KARINTHY, *Gulliver utazásai*ból, 124.

²⁸ Érdekes egybeesés, hogy John Austin a sikerült performatív beszédaktust éppen *felicitous*-nak nevezi. Vö. J. L. AUSTIN, *Philosophical Papers*, szerk. J. O. URMSON – G. J. WARNOCK, Clarendon, Oxford, 1961, 234.

²⁹ Vö. LŐRINCZ Csongor, *Medialitás és diskurzus*. Friedrich A. Kittler: Aufschreibesysteme 1800/1900. Az 1900-as „lejegyzőrendszer” = Uő., *Az olvasás ismétlése. Materialitás és kultúrtechnikák az irodalmi szövegben*, Kijár, Budapest, 2010, 445.

ben) az ideális nyelv sokkal alkalmasabbnak tűnik a nyelvi működés öndekonstruáló jellegének felmutatására – és ezáltal a különböző működésmódok diszkrét elkülönítésére, a köztük fennálló ellentétek kiélezésére, azaz a nyelv teherbírásának, valamint lehetőségeinek prezentálására –, mintsem hogy azt lehetne feltételezni, a kötetben általában színre vitt mindennapok nyelvének megragadásához tévedhetetlen referenciapontként szolgálhat.³⁰ Ez nem mond ellent az eddig felszínre került megállapítások későbbi felhasználásának, mindazonáltal óvatosságra int.

Karinthy háborús publicisztikájának tanúsága szerint a mindennapi élet nyelve – amely ugyanúgy a háborús helyzetnek való alávetettségében írható le, mint a hátszágban³¹ bármi más – végzetesen kiszolgáltatott a figurativitásnak. A háború felszámolásához mégis elegendő lenne tehát „csupán” bevezetni a retorika radikális korlátozását? Feltehető a kérdés: milyen szerep jut a *Gulliver*-szövegben felvillantott béke meglehetősen elérhetetlennek tűnő, törekeny és instabil ígéréteiben a megértésnek? Miként pozícionálható a konstatív és a performatív nyelvhasználat előbbieken vázolt rendszerében?

Megértés

Történelem, irodalom és igazság

Karinthy Frigyes publicisztikájában a megértés kardinális jelentőségű kérdésként van jelen, sőt talán nem túlzás azt állítani, hogy ezeknek az írásoknak a legjelentősebb halmaza a megértés kérdései köré épül. Egyetérthetünk Bihari Péter azon megállapításával, amely szerint „Karinthyt főleg az érdekelte a háborúban, hogy miként lehetséges egy tökéletesen irracionális célt – minél több idegen ember megölését – a lehető legracionálisabb, gépies és bürokratikus módszerekkel elérni – illetve, hogy cél és eszköz furcsa viszonya miféle ellentmondásokat szül.”³² A megértés kérdésköre Eisemann György Karinthy-tanulmányában is kiemelt szerepet kap, ugyanis a *Tanár úr kérem* Steinmannját „nem kell önjelölt rendkívüliségében megérteni, mivel éppen azért tehetséges, mert ő képes megérteni másokat”.³³ Az első idézet a háborúban az élet szentségét felszámoló gépszerű operativitás megértésének vágyára, a második pedig a megértésnek mint tehetségnek, egyszersmind meglehetősen magasan jegyzett erénynek az értelmezésére hívja fel a figyelmet Karinthynek a világháború idején megszülető művei kapcsán. Az ideális nyelv fenti koncepciója, ahogy már korábban láttuk, az egymást értés lehetőségeinek határait igyekszik a végletekig tágítani, és a figurativitás feltörése már mindenkor ennek ellene hatva íródik bele a közlésbe.

³⁰ Bene Adrián a *Krisztus és Barabbással* kapcsolatban a lehetséges világok felmutatásának egyfajta szubverzív, a perspektívák egymás melletti megjelenítéséből táplálkozó leleplező potenciál meglétét hangsúlyozza. Vö. BENE Adrián, *Karinthy perspektívizmusa* = Uő., *A relativitás irodalma*, Kijár, Budapest, 2013, 73–74.

³¹ „Karinthy katonai szolgálata idején feltehetően nem került a frontra”. ZIPERNOVSZKY, I. m., 15.

³² BIHARI Péter, 1914. *A nagy háború száz éve*, Kalligram, Budapest, 2014, 227.

³³ EISEMANN György, *Steinmann. Karinthy Frigyes: A jó tanuló felel* = *Margonauták. Írások Margócsy István 60. születésnapjára*, szerk. Csörsz Rumen István – HEGEDÜS Béla – VADERNA Gábor – AMBRUS Judit – BÁRÁNY Tibor, rec.iti, Budapest, 2009, 351.

A *Krisztus és Barabbás* szövegeiben vissza-visszatérő, jellemző narratív mozzanat az elbeszélő önnön dilettantizmusának kinyilvánítása. Ez általában a témában való járatlanságot hivatott jelölni, azonban éppen ez az, ami miatt a szövegek tanúsága szerint a beszélő igényt tarthat arra, hogy komolyan vegyék. A leglátványosabban ez talán a *Bűn és bűnhődés* című szöveg felütésében jelenik meg:

Ezek zavaros és dadogó laikus-ötletek csak – de a szakembert, aki szereti hivatását, mindig érdekelték a naiv és friss szemmel jelentkező laikus hozzászólások: a tájékozott tudós fantáziáját elnyomja a sok *ignorabimus* és *non possumus*, felismerése a korlátoknak – a tudatlan alkímista, aranyat keresve, gyakran fedez fel puskaport (mindnyájunk nagy öröme).³⁴

A szaktudás eszerint determinálja, míg a tudatlanság adott esetben felszabadíthatja a gondolkodást. A „dilettáns” mindenekelőtt azért kerülhet helyzeti előnybe, mert a tárgyvaló foglalatosságában nem a tervezhetőség, hanem a véletlenszerűség dominál. Heideggerrel szólva azt lehetne mondani, gondolkodása lényegibb, mint a tudomány logikai szabályrendszerének önmagát alávétő tudós tudatáé, hiszen nem a létezők rendszerének (metafizikai) kalkulálhatósága, hanem az ez utóbbit újra és újra leleplező, véletlenszerű és tervezhetetlen esemény, „a lét eseménye [Ereignis]” szervezi.³⁵ Természetesen ettől még önmagában nem jogositja fel a dilettánst semmi arra, hogy leleményét felsőbbrendűként értékelve kivonja saját gondolati működésének eredményeit a tudományos célra történő lehetséges felhasználás alól, sőt éppen mivel fantáziáját nem köti „felismerése a korlátoknak”, azért felelős ezzel is kiegészíteni a tudományos munkát. A gondolkodás perspektívájából ez azt jelenti, hogy a Karinthy kötetében ekként prezentált szingularitás már mindig is csak történéseiben értelmezhető, így annak a nyelvnek a történéseként, amely a szövegeként megalkotódik. Ennek során az előítéleteknek azok a formái, amelyeket akár a tudományos diskurzus állít elő, nyelvként nem jutnak szóhoz. A *Krisztus és Barabbás* írásainak narratívája a kövé dermedt előítéletek és beidegződések hatályaon kívül helyezését érdekel, még ha ez nem is jelenti azt, hogy egy eszményi, előítélet-mentes állapot létrehozása lenne a cél. (Már ha az eszményi egyáltalán.)³⁶ Sokkal inkább arról van tehát szó,

³⁴ KARINTHY Frigyes, *Bűn és bűnhődés* = Uő., *Krisztus és Barabbás*, 127. A latin *ignorabimus* és a „non possumus” kifejezéséhez lásd A *Pallas nagy lexikonjának* meghatározását (amelyet vélhetőleg, mivel az a kávéházak állandó berendezéséhez tartozott, Karinthy is ismert). *Ignorabimus*: „(lat.) a. m. nem fogjuk megismerni. Dubois-Reymondnak *Über die Grenzen der Naturerkenntnis* című, 1872. tartott értekezése tette közkeletűvé annak a jelzésére, hogy emberi eszünk nem ér föl a természetismeret határaihoz.” <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/050/pc005041.html#3> *Non possumus*: „(lat.) a. m. nem tehetjük. VII. Kelemen pápa felelte VIII. Henrik angol király ama fenyegető felszólítására, hogy nejétől, Katalintól, válassza el; azóta a pápai szék állandó formulája valamely világi hatalom követelésének megtagadására” <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/075/pc007531.html#6>

³⁵ MARTIN HEIDEGGER, *Utószó a Mi a metafiziká?-hoz*, ford. VAJDA Mihály = Uő., *Útjelzők*, Osiris, Budapest, 2003, 287.

³⁶ Vö. KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A tudás mint a nyelv „befagyasztása”. Avagy hozzájárulnak-e a sztereotípiák a megértéshez?* = Uő., *Megkülönböztetések. Médium és jelentés az irodalmi modernségben*, Akadémiai, Budapest, 2010, 144.

hogy az, aki „friss szemmel jelentkező” laikusnak lenne nevezhető, kizárólag a szem médiumán keresztül még nem válik felismerhetővé, hiszen a biológiailag determinált mechanikus működésben, a csapok és a pálcikák (fotoreceptorok), a hártyák és a lencse rendszereként előálló optikai érzékszerv (szemantikai) lehetőségeit mérlegelve korántsem állítható teljes bizonyossággal, hogy ezek a szemek frissek, sőt nagyon is valószínű, hogy a szemek frissessége éppen azáltal azonosítható, hogy bennük – a szemnek mint az anyagi és a gondolkodásnak mint a szellemi percepció szervének állandósuló mozgásaként ható metaforikus felcserélődéseiben – lesz hordozott a hozzájuk (konvencionálisan) tartozó tudat gondolkodásmódja és ismeretei, tudása. Vagyis nem pusztán az előítéletek diszkreditálása (Gadamer), hanem azoknak az újakkal – a korábbi előítéletek perspektívájából szemlélve: frissekkel – való behelyettesítése képes produktív módon teret engedni a gondolkodás (iterábilis)³⁷ eseményszerűségének.

A történések véletlenszerű, szinguláris mintázata Karinthy könyvében alapvetően befolyásolja a mindenkori saját megértését. A háború nem a vérontás logikailag hittel nem alátámasztható mivolta okán irracionális, hanem azért, mert nem érthető meg, nem bír értelemmel, még ha bizonyos perspektívából tekintve szükségszerű, kívánatos és logikus is. Ezt a helyzetet jeleníti meg az *Agyrémek* című írás, amelyben a politikai barát fáradhatatlan türelemmel magyarázza el, hogy „a valóság azok számára, akik tájékozottak, néhány egyszerű tételre vezethető vissza”.³⁸ A *Krisztus és Barabbás*-ban a valóság és annak érthetősége, elgondolhatósága kétfelé szakad, a döntéshozók (politikuskok), így a történelmet alakítók és a történelmet elszenvedők (átlagemberek) dimenziójára:

Én csak egy szegény, naiv költő vagyok, aki a valóság ismerete híján hóbortos agyrémekkel társalkodom – én ezeket az agyrémeket kifejezni vagy megmagyarázni nem tudom, így hát minden kommentár nélkül, anélkül, hogy állításmat kimerítően kifejezhetném, csak úgy kapásból, előzetes megfontolás nélkül állítom önnek, hogy mindaz, amit ön elmondott nekem, mindaz, amit Lloyd George gondol és tud, mindaz, amiben Robert Cecil lángész, mindaz, amit Wilson elhatározott és Ribot keresztül akar vinni, mindaz, aminek tekintetbevételével Kerenszki nem akar békét kötni és Sonnino várni akar, mindaz, aminek érdekében Scheidemann nem tárgyal a francia szocialistákkal és Tisza István ellehzi [sic] Károlyi politikáját – mindaz együttvéve jóhiszeműen és lelkesen kiszámítva, összeegyeztetve, áttekintve, megfontolva és alkalmazva: mindez a leghóbortosabb agyrém, a legbetegbebb képzelődés, a legködösebb kabbalisztika ahhoz az egyszerű valósághoz képest, amit én mondtam önnek, hogy az embereket nem szabad megölni.³⁹

A valóság effajta megkettőzése eleve gátat szab – még a naiv módon háborúban sorsközösséget vállalónak tekinthető nemzetben belül is – a közös nevezőre jutásnak, sőt

³⁷ Uő., 143.

³⁸ KARINTHY Frigyes, *Agyrémek* = Uő., *Krisztus és Barabbás*, 41.

³⁹ Uő., 43.

a társadalmi cselekvés terébe bevezetett differencia a hatalmat gyakorlók akaratának és indokainak nem transzparens, folytonosan fedésbe kerülő mívoltát állítja elő (vegyük észre, hogy az információk a szövegben csak a barát jóindulatának, a barátság intézményének köszönhetően kerültek felszínre!). A mindennapi élet kiszolgáltatottsága olyan paranoid állapotot rögzít, amelyben a másik – ez esetben a politika – a saját egzisztencia tulajdonképpen láthatatlan és kontrollálhatatlan fenyegetőjeként jelenik meg, még hozzá azért, mert személytelen operativitásában képtelennek tűnik az élet elvesztésének kétségbeejtő lehetőségét felmérni, megérteni. A felicák törvényének kiegészítése ezt nem engedi meg az államférfinak, mivel neki közlőként bármely politikai cselekvést és annak implikációit legelőször is már testileg kell „megértenie”, amennyiben igényt tart a közlésben foglaltak véghezvitelére (és saját életének megtartására). A háború és az általa konstruált történelem irracionáltsága abban áll tehát, hogy azok, akik döntést hozhatnak annak folytatása vagy megszakítása felett, valójában nem értik, mit tesznek akkor, amikor a harcok mellett foglalnak állást, ellenben azok, akik az események elszenvedőiként nagyon is értik, nem értik őket. A háborús tapasztalat közössége – és az egymást értés lehetősége – ezért eredendően nem lokalizálható a történelmi-társadalmi kontextusban és cselekvési térben.

Az irodalomnak mint a megértésnek a kitüntetett helyét Karinthy könyvében éppen a szöveg történeti létmódja, azaz az általa hordozott nyelvi-kulturális tudás történetileg változó applikálhatósága biztosítja. Előrevetíthető azonban, hogy ennek ellenére itt erősen kérdésessé válik az irodalom világjobbító erejébe vetett hit.⁴⁰

Most, hogy elhelyezkedtek a csapatok s Európa begombolta s kisimította ruháját, amit csak az imént lázas sietséggel kapott magára, – itt az ideje, hogy magunkhoz térjünk, felvegyük az elejtett könyvet s megértsük belőle, jobban, mint valaha, hogy ez a kék és piros ruha nem alkalmi öltözéke a világnak, hanem nappali, köznapi viselet, – s a lány szöveget, mik eddig borították, a béke fehér és lila színeiben, pongyola volt csak és hálókabát.

Olvasni kell most, igenis, inkább, mint valaha. Nagy meglepetés éri, aki most igazi könyvet vesz kezébe, felebarátim: nemcsak, hogy nem veszítettek értékükből a gondolatok, de fokozott jelentőséget kaptak. Ami eddig szó volt csak és művészet, egy csinált, irreális világ, az élet fölöslege: most egyszerre megelevenedik. Ámulva vesszük észre: hiszen *rólunk* szól minden szó, és legvéresebb lényegünkről és érdekünkről, – csak mi nem tudtuk eddig, mi bennünk a lényeg s hogy mik vagyunk. A béke színes rakétái, ama „l'art pour l'art” színpepecselés, mely az irodalmat csak művészetnek s művészkedésnek hirdette, persze elhalványodik e napokban, – de a valóság ijesztő erejével s tömörségével világlanak fel egyszerre a sötétből a mult nagy gondolatai: művek, amik az ember problémájával foglalkoztak, nem szép formák és művészi lehetőségek kedvéért, – de mindenről megfeledkező görcsös erőlködéssel, hogy az élete[t] megértsék, s e művek közül, szomorú tanulságul, de meg-

⁴⁰ Karinthytól „mi sem állt távolabb, mint a költő és a költészet megváltó hatalmában való hit”. Beck András, *A Nihil és vidéke* = Uő., *Szakítópróba. Karinthy, a Nihil és akiknek nem kell*, Műút, Miskolc, 2015, 40.

nyugtató elégtételként a minden korok legigazabb, legbecsületesebb világszemléletében: a pesszimizmusban fogantak világítanak soha nem érzett igazság fényében.⁴¹

A háború tapasztalata a *Történelem és gondolat* című szövegben nem jelent semmi rendkívülit, sőt a megszólaló állásfoglalása szerint valójában éppen hogy a béke állapota szakítja meg a történelem rendes menetét (mivel mint korábban láttuk, a történelem fenoménje a háború). Erre a felismerésre a könyvek olvasása, a könyvkultúra által felhalmozott (nem statikus) tudás vezetheti rá azokat, akik a háború tényét döbbenetesen veszik tudomásul. Az esztéticista ideológia és az irodalom artisztikus felfogása itt ellen hat annak az irodalom nyújtotta tapasztalatnak, amely a művek igazságát a saját élet(valóság) igazságaként képes felmutatni.⁴² Karinthy Frigyes e szövege érintkezik az *Igazság és módszer* azon törekvésével, hogy a műalkotásnak a tisztán esztétikai szférájából való elmozdítása révén annak igazságvonatkozását kiterjessze a szellem-tudományi megértés területére. A *Történelem és gondolat*-ból származó fenti idézetben színre vitt fénymetaforika ezt remekül megvilágíthatja.

Míg a „béke színes rakétái[ként]”, tűzijátékként feltűnő, az artisztikumot a mű életvonatkozásával szemben előnyben részesítő esztétikai felfogás egyfajta sötét háttér előtt képes ugyan részlegesen, és csupán időlegesen megfesteríteni az égboltot mint háttér – vagyis a háttér állandóságával végső soron nem tud versenyre kelni, és így hatása csakis az elillanásnak fokozottan kitett látványban összpontosulhat –, addig vele szemben a könyv médiumában „a valóság ijesztő erejével s tömörségével világlanak fel a sötétből” azok a gondolatok, amelyek ezek szerint a sötétség fénybe fordítását az erő és a tömörség együttállásaként felfogható felvilágítás (lendület) mozgásában valósítják meg, és ezért a „soha nem érzett igazság fényében” tűnhetnek fel. Az „igazi” könyvnek a tűzijáték hordozórakétáihoz képesti materiális állandósága a kulturális tudás valódi letéteményeseként jelenik így meg, még hozzá a szövegbe írt multtal fenntartott kapcsolattól való intenzív és kikerülhetetlen érintettség miatt. Az igazság története itt azon áll, hogy a mű képes fényt a háttér sötétségébe írni és ezzel változást előidézni annak a tekintetnek a horizontján, amely a művel mindenkor szembesül, vagyis elsősorban azon alapszik, hogy az, aki belebocsátkozott az olvasásba, ne távozhasson ugyanúgy belőle, ahogy belépett.⁴³ Fel kell ismernie és meg kell értenie azt, hogy az „igazi” mű „*rólunk* szól”, ezért nem szabad létmódját az esztétikai szférára korlátozni, mivel egy effajta gesztussal a benne rejlő igazságot magát vonnánk meg magunktól. Amíg a „l'art pour l'art» színpepecselés” feltűnő fénye létrehozójának megsemmisülésével, távollevővé válásával jár, addig a pesszimista gondolatoknak az igazság fényében való világítása az igazság ezen fényének a dolog általi visszatükrözését implikálja, amely azt is jelenti, hogy a pesszimizmus hiába „minden korok legigazabb, legbecsületesebb világszemlélet[e]”, a fény nem belőle, hanem a „*rólunk* szól” felismerésének igazságából származik, éppen ezért konvencionális (történeti) módon társul ehhez a világszemlélethez.

⁴¹ KARINTHY Frigyes, *Történelem és gondolat* = Uő., *Krisztus és Barabbás*, 110–111.

⁴² Beck András Karinthy *Nihil* című versének elemzése során jut arra a következtetésre, hogy Karinthy szakít „a művészet esztétikai felfogásával”. Beck András, *Közelebb a Nihilhez* = Uő., *Szakítópróba*, 65.

⁴³ Vö. GADAMER, *I. m.*, 263.

A testnek és az ösztönnek a biológiailag programozott, történelmen felül álló, az akaratot és az értelmet dekonstruáló tapasztalatából – tehát a test nem szemantikai rendjének aktív ágensként való felismeréséből („hiszen éppen csak nyaktól lefelé kezdődök és vagyok igazán: zakatoló, ijedt szív, éhes gyomor, kapkodó ujjak”)⁴⁴ – bontakozik ki a felvilágosodás és általában a racionalitás győzelmét előrevetítő célelvű narratívák kritikája. A megértés eseménye – és innen talán érthetőbb a pesszimizmus szövegbéli kitüntetése – mindenekelőtt annak tudását állítja elő és rögzíti, hogy a történelem mellett, hogy könyvek sorozataként, a könyvek konstruálta képzetként beszélhető el, semmiféle mozgási törvénynek (hacsak a lapok és kötetek számozása nem tekinthető ilyesfajta, a technikaiból származtatható erőnek)⁴⁵ nincs alárendelve, és a történelmi véletlenszerűség részvételen operativitása miatt a legkevésbé sem üdv-történeti jellegű:

Olvasmány volt a történelem, – érdekes könyv sok kötetben és sok fejezetben, néhol kicsit művészietlen, szinte ponyvás, mint a rémregények, – és mi az utolsó fejezetet nyugodtan tettük le, odaképzelve az utolsó sor alá „vége a regénynek” – most pedig következik a valóság, a szép, az emberi élet, tele akarattal s minden akarat szabad érvényesülésével. Micsoda ébredés, vagy inkább milyen borzasztó álom, – szemünket dörzsöljük és riadtan nézünk körül: egy üres oldal volt csak, amit a könyv utolsó lapjának hittünk, s most jön a következő fejezet, ugyanabban a hangnemben, ugyanattól a szerzőtől, vér és vér – azzal a különbséggel, hogy ezúttal nem mi olvassuk, hanem minket olvasnak, mi vagyunk a szereplők, süket és vak, tehetetlen regényfigurák, a nagy rémregényekben, akiket ezer tűzön és poklon ráncigál keresztül a kegyetlen szerző, egy ismeretlen befejezés felé, ami már nem rólunk szól majd, nem velünk foglalkozik.⁴⁶

A történelem könyvek sorozataként ismerhető fel, hiszen ahogy kizárólag az „igazi” könyvek rendelkezhetnek azzal a kényszerítő erővel, amely az önmegértés történeti dimenzióját létesíti, úgy a történelem mintázata mint a másként (vagy a nyelvként értett Másik nyomaiként) is lehetséges történetek összessége ezen tapasztalat nyomában mikrotörténetek összességére hullik szét („minket olvasnak, mi vagyunk a szereplők”), amelyek többé vagy kevésbé, de mind közreműködnek a véres könyvsorozat sikerében.⁴⁷ Karinthy a háború kitörésére – mint a „vér és vér” történetének továbbírására – hivatkozva prezentálja hitelét veszített elgondolásokként az emberi racionalitásba vetett hitből táplálkozó fejlődéstörténeteket. A történelem nyelvi természetű,

⁴⁴ KARINTHY, *Történelem és gondolat*, 113.

⁴⁵ Kittler – talán nem különösebben meglepő módon – éppen a lapszámoknak az értelmet megkerülő és azt szervező teljesítménye mellett érvel. Vö. Friedrich KITTLER, *Man as a drunken Town-musician*, ford. Jocelyn HOLLAND, *MLN* (118) 2003, 638–639.

⁴⁶ KARINTHY, *Történelem és gondolat*, 112.

⁴⁷ A történelem szerveződésének ez a modellje tervezhetetlen, dinamikusan átrendeződő jövőt vetít előre, ezért a *Történelem és gondolatban* a könyvek felé fordulás nem lehet a *historia magistra vitae* eszményét leképző előzménykeresés. Szalay Károly a *historia magistra vitae* mintázata mellett érvel: SZALAY, *Karinthy Frigyes*, 103.

sőt regényként (és rémregényként) való megjelenítése éppen oly mértékben szolgál-tatja ki a retoricitásnak olvashatóságát,⁴⁸ miként a nyelv kognitív teljesítménye és retorikai hatalma a történelmi események szekvencialitását narratívává szervezi, és ahogy a nyelv retorikai működése az előző alfejezet elemzésének tanúsága szerint magát a történelmi eseményt létesíti és uralja.⁴⁹ A *Gulliver utazásaiból* kapcsán tárgyalt ideális nyelv koncepciója a mindennapok nyelvének ezt a teljesítményét igyekszik száműzni a társas interakciókból, azonban a nyelvi események elhalasztásával nyert béke valóban csak utópiaként jeleníthető meg. A *Krisztus és Barabbásban* a megértés történéseként feltáruló igazság a nyelv eseményeinek elhalaszthatatlan, erőszakos és kontrollálhatatlan tapasztalatát közvetíti, amely az „átlagember” mindennapjainak – immáron semmiképpen sem neutrálisként vagy problémátlanul konstatívként kezelhető – nyelve mellett a politikai diskurzusába is íródva állítja elő azt, amire végső soron a háború nagyon is materiális valóságaként lehet rámutatni.

⁴⁸ „[A]hol az archívum aktáit nem adminisztratív, hanem historiográfiai célokból veszik elő, ott tulajdonképpen már (semleges értelemben véve) visszaélnék az archívummal, félreolvassák.” Wolfgang ERNST, *Archívumok morajlása. Rend a rendtelenségből*, ford. LÉNÁRT Tamás = Jacques DERRIDA – Wolfgang ERNST, *Az archívum kinzó vágya – Archívumok morajlása*, Kijárat, Budapest, 2008, 107.

⁴⁹ Vö. KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Tetten érhetetlen szavak. Nyelv és történelem Paul de Mannál*, Ráció, Budapest, 2007, 209.